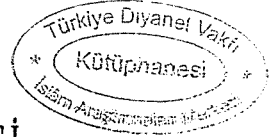

D .1239

ISSN 1302-7220

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

İlâhiyat Fakültesi

DİN EĞİTİMİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

Sayı 21
İSTANBUL(2011)

BATILI ÜLKELERDE DİN EĞİTİMİNİN KÜLTÜRLERARASI BARIŞ VE HOŞGÖRÜYE OLAN KATKISI ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER

Yrd. Doç. Dr. Mehmet BAHÇEKAPILI*

Abstract

European communities grow more colourful and different as time passes. The influence of globalization and the diversification is visible in all kinds of fields. "Religious pluralism/diversification" which has an important position among these fields, is an undiscussable reality of modern life in Europe. Initially, "The concept of religion" was considered as a part of diversification and alienation with the arrival of cultural and ethnic differences. However, especially in the aftermath of the trauma experienced in 2001, it turned into a fundamental structure that should be considered for the establishment of a hub of peace, toleration, and communication.

The revival of religion that had been ignored for a long time was perceived as the "return of the religion". According to this perception, religion, which had been thought to be a part of alienation for a certain period of time, became a crucial point in maintaining social consensus and tolerance. This study is an endeavour to examine both how religion and religious education contributes to maintaining a peaceful, tolerant and communicative environment and also what kind of a role is attributed to religion and religious education for this end within the perspectives of occidental scholars.

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı
Öğretim Üyesi, mbahcekapili@yahoo.com

Giriş

Endüstri devrimiyle birlikte hızlı bir şekilde sekülerleşme sürecine giren Batı toplumları için “din ve dini inanışlar”, mazisini aratacak biçimde toplum üzerindeki etkisini kaybederken, 1950 sonrası farklı uluslardan gelen göçmenlerin yeni renkleriyle Avrupa kıtasının daha da farklılaşması¹, politikacı ve düşünürlerin “dine ve dini inanışlar” a yeniden gözlerini çevirmelerine yol açmıştır. Bu durum “dinin geri dönüşü”² olarak adlandırılırken, süreç içerisinde çeşitli paradigmlar³ da geliştirilmiştir. Özellikle 20. yüzyılın son yıllarında kültürel ve dini çoğulculuk konusu Batı toplumlarında hem genel bağlamda hem de batı toplumlarının eğitim kurumlarındaki din dersleri ile ilgili olarak çokça tartışılmış ve dikkate alınmıştır.⁴

11 Eylül 2001 yılında yaşanan travmanın “dinin geri dönüşü”nde önemli bir katkısının olduğunu söylemek hiç de yanlış olmaz. Yaşanan travma, Batı toplumlarının din konusuna dikkatlerini vermelerine yol açmıştır. Neticede sekülerleşme ile önemini kaybeden din artık, çatışma ve anlaşmazlıkların önlenmesi, barış ve hoşgörü ortamının sağlanması için bir araç olarak gündeme gelmeye başlamıştır.⁵ Bu dönemin önemli problemleri arasında görülen çokkültürlü ve dinli ortamda ortaya çıkan çatışma ve anlaşmazlıkların çözümünde dinin ne şekilde bir rolünün ve etkisinin olduğunu belirlemek Batı’daki araştırmacıların ilgi odağı haline gelmiştir. Biz de araştırmamızda

¹ Edwin Cox, *Problems and Possibilities for Religious Education*, London: Hodder and Stoughton, 1983, s. 117.

² Robert Jackson and Kevin O’Grady, “Religions and Education in England: social plurality, civil religion and religious education pedagogy”, *Religious Education in Europe*, (ed. Robert Jackson ets.), (181-202), Berlin, 2007, s. 181-182. Batı toplumlarında 1980 sonrasında Avrupalıların maneviyatında artış ve dini devamlılık sebebiyle “dinin geri dönüşü” yanında “dinî mahrumiyet ve ihtiyacı” kavramını da kullananlar olmuştur. Bkz: Jose Casanova, “The Problem of Religion and The Anxieties of European Secular Democracy”, *Religion and Democracy in Contemporary Europe*, (Eds. Gabriel Motzkin & Yochi Fischer), (63-82), London, 2008, s. 70; Erik Bleich, *Religion, Violence, and the State in 21st Century Europe*, Paris, 2005, (Bu Makale 17-18 Mayıs 2005 tarihinde “Migration, religion and secularism - a comparative approach (Europe and North America),” Konferansında Paris’te sunulmuştur. (1-44), (Çevrimiçi: <http://histoire-sociale.univ-paris1.fr/Collo/Migrations/Bleich.pdf>).

³ Bkz. Mehmet Özey, *Sekülerleşme ve Din*, İstanbul, 2007, 158-204.

⁴ Wilna A. J. Meijer, “Plural Selves And Living Traditions: A Hermeneutical View On Identity And Diversity, Tradition And Historicity”, *International Handbooks of Religion and Education*, (321-332), 2006, Volume 1, Part 2, 321.

⁵ Jose Casanova, *a.g.e.*, s. 71.

Batıda din eğitiminin, dinlerarası ve kültürlerarası barış ve hoşgörü ortamının oluşturulmasına ne ölçüde katkı sağladığını araştırmak suretiyle, özellikle 2001 sonrası, Batı toplumlarının din eğitimi barış ve hoşgörü ortamını sağlamak için nasıl ele aldıklarını ve din eğitimine ne gibi görevler yüklediklerini incelemeye çalışacağız.

Bu bağlamda çalışmamızın temel amacı, sürekli daha da çoğulcu bir toplum haline gelen Batı toplumu içerisinde, barış ve hoşgörü ortamının oluşturulmasında din eğitiminin rolünü belirlemek ve söz konusu ortamın inşası için Batılıların gösterdikleri çabaları gözlemlemektir. 11 Eylül sonrası Batı'nın önemli başkentleri olan Londra ve Madrid'de yaşanan saldırılar, Batılıların uzun süre ihmal ettikleri göçmenlerini, onların inanç ve kültürlerini hatırlamalarına sevk etmiştir. Elbette ki, Batılı ülkelerin hepsinin, ülkelerindeki göçmenlerin inanç ve kültürlerini, sadece barış ve hoşgörüyü gerçekleştirme amacıyla ele aldıklarını söylemek yanlış olur ki, aslında bu yeni durumun arkasında, kendi hallerine bırakılmış, kontrolsüz bir şekilde büyüyen ve genelde dini bir yapılanmaya sahip olan bu toplulukları kendi kontrollerinde tutma amacının olduğunu söyleyebiliriz. Konunun bu boyutu, ayrıca araştırılması gereken sosyolojik bir gerçekliktir. Biz çalışmamızda bu konuya girmekten ziyade, daha öncede belirttiğimiz gibi, Batı'da yaşanan saldırılar sonrasında, ülkelerinde barış ve hoşgörü ortamının sağlanmasında din eğitiminin yeri ve önemi hakkında Batıdaki gelişmeleri kısa ve öz bir şekilde ele almak istiyoruz.

Bu arada çalışmamızın sınırlılığı açısından söylememiz gereken önemli bir hususta, çalışmamızdaki barış ve hoşgörü kavramlarının, ülkemizde son günlerde popüler olarak ele alınan "dinlerarası hoşgörü ve diyalog" tartışmalarıyla doğrudan bir ilişkisinin olmadığıdır. Çalışmamızdaki barış ve hoşgörü ortamı, Batının kendi bünyesinde barındırdığı ve uzun yıllardır bu ülkelerde yaşayan, ancak halen batılı olamayan farklı inanç ve öğretilere sahip göçmenlerin ve azınlıkların konumları ve onlara geliştirilen tutum ile sınırlıdır.

Çalışmamızın çeşitli yerlerinde geçen "çokkültürlülük, din, din eğitimi, dinlerarası ve kültürlerarası eğitim" gibi kavramların tanımlanmasına gidilmemiştir. Böyle bir durum araştırmamızın odak noktasını oluşturmadığı gibi, çalışmamızın uzamasına ve dağılmasına engel olmak için önceden belirlediğimiz bir tutumdur. Kavramsal açıdan da "Batı" kavramı, alanı sınırlamak amacıyla sadece Avrupa kıtası baz alınarak kullanılmıştır.

Buna göre çalışmamızda öncelikle "din"iñ kültürel bir fenomen olarak nasıl bir konuma ulaştığı, kültürlerarası barış ve hoşgörü için din eğitiminin gerekliliği ve önemine yer verilmiş, ardından bu ortamın oluşturulması ve

korunması için gösterilen çabalar, insan hakları bağlamında dinlerarası ve kültürlerarası eğitim ve din eğitimi, ve son olarak dinlerarası eğitimin İngiltere örneklemleri ile eğitim programlarına girişine yer verilmiştir.

Kültürel Bir Fenomen Olarak Din

Din, kültürel açıdan yeni bir fenomen değildir. Batı'da bugünkü gibi farklı dini inanışlar ve sistemler birlikte yaşamasa da dünyanın çeşitli yerlerinde Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam ve Budizm gibi önde gelen başlıca dinler, temsilcileri tarafından yaşanıyor ve yaşatılıyordu.⁶ Batı özellikle II. Dünya savaşı sonrası sömürgelerinden getirmeye başladığı göçmen nüfusuyla birlikte, kendi içerisinde yavaş yavaş farklı kültürel yapıların oluşmasına fırsat tanıdı. Farklı kültürler aynı zamanda farklı inanç sistemleri demektir ve farklı kültürlerden gelen insanlar sadece bedenlerini değil kültürlerini ve özellikle de kültürlerinin önemli bir ögesi olan dini inanç sistemlerini de Batıya taşıyorlardı.⁷ Bu durum sonrasında Avrupa'nın çoğu ülkesinde eğitimciler, sınıflarında farklı etnik, kültürel ve dini arkaplanlardan gelen gençlerle yüze gelmeleri sebebiyle onlara yaklaşım konusunda sıkıntılar yaşarken; çokkültürlü bir ortam içerisinde yetişen gençler de sağlıklı bir kişilik geliştirme konusunda problemlerle karşı karşıya geliyorlardı.⁸

Avrupa, bu süre zarfında, Hıristiyan kiliselerinin sosyal ve politik önemini açıkça kaybettiği önemli bir sekülerleşme sürecini yaşadı.⁹ Sekülerleşme süreci Batılı Hıristiyanları inançlarından koparıırken, göçmen olarak gelen toplumlar, aksine dini inanç birlikteliği ile bir arada ayakta durabilmeye çalışıyorlardı. Bu insanların ibadetlerini yerine getirdikleri kutsal mekanlar, her şeyden çok onların bir arada kültürel değerlerini yaşadıkları ve kendi dilleriyle iletişime geçtikleri yegane yer konumundaydı.

⁶ Evelina Orteza y Miranda, "Religious Pluralism and Paradigm", *International Handbook of Inter-Religious Education Part One*, (*International Handbook of Religion and Education 4*), Springer, London, 2010, s. 5.

⁷ Bkz. Jose Casanova, *Immigration and the New Religious Pluralism: A EU/US Comparison*, (Bu makale Georgetown Üniversitesinde 21-22 Nisan 2005 tarihinde "The New Religious Pluralism and Democracy", Konferansında sunulmuştur. (1-34), s. 2-13, (Çevrimiçi: http://www.ipri.pt/eventos/pdf/Paper_Casanova.pdf).

⁸ Kevin Williams, Helle Hinge ve Bodil Liljefors Persson, *Religion and Citizenship Education in Europe*, London, 2008, s. 1-5.

⁹ Micheline Milot, "The Religious Dimension in Intercultural Education", *Religious Diversity and Intercultural Education*, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2007, s. 19.

Sekülerleşme her ne kadar hızlı bir şekilde dinin toplum üzerindeki – yasal ve politik- baskısını zayıflatsa da, pek çok grup, toplum ve ulusta dine yapılan referanslar devam etmekteydi. Bir başka ifade ile sosyal ve politik yaşamda din kadar hiç bir kurum, hayatta kalamamış, günümüze kadar gelememiş ve toplumdaki dini tecrübe ve referansların izlerini kaldıramamıştır. Elbette sekülerleşme geleneksel inançların, sosyal faaliyet alanlarının daralmasına neden olmuştur, ancak böyleyken dahi, yeni dini ve manevi gruplar ortaya çıkmıştır. M. Milot'a göre dinin bu etkisi ve gücü, onun kültürel bir fenomen olduğunun en önemli göstergesidir. Elbette sekülerleşme ile birlikte dinlere ait bazı izler ve referanslar form açısından değişime maruz kalmıştır. Ancak büyük dini geleneklerin sembol ve değerleri hala kolektif hafızanın bir parçası olarak yaşamaya devam etmektedir. Nitekim birçok Batı ülkesinde insanların önemli bir kısmı –dini ritüelleri sıklıkla yerine getirmeseler de- belirli bir dine veya inanca bağlı olduklarını ifade etmektedirler.¹⁰ Dinin, kültür üzerindeki etki ve gücü, “din, kültürün ruhudur”¹¹ savını doğrulamakta ve içinde dinin olmadığı kültürün ölü bir fenomen olduğunu teyit etmektedir. Bununla birlikte kültürel bir gerçek olarak dinin varlığını kabul etmek, hem kişinin kendi kültürünü hem de kültürlerarası duyarlılığı anlamasına daha fazla katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda başkalarının kültürlerini tanıma ve anlama noktasında din ve din eğitimi son derece önemli bir olgudur.

Toplumların ve milletlerin kültürel oluşumunda din olgusu yadsınamayacak bir gerçektir. İnsanlara yaşadıkları toplumların kültürel miraslarının aktarılması ve söz konusu kültürel mirası özümsemeleri noktasında din eğitiminin önemli bir katkısı bulunmaktadır¹² ki, tüm toplumların bu durumu önemsendiği bir gerçektir. Dinin, kültürel mirasın aktarılmasında önemli rol oynadığını düşünen batılı bilim adamları, din ile kültürel mirasın aktarılmasına örnek olarak “Avrupalı kimliği” kavramını vermektedirler. Zira onlara göre, “Avrupalı kimliği”, Hıristiyanlıkla

¹⁰ Micheline Milot, *a.g.e.*, 20.

¹¹ “Education and the Multi-racial Society Report” No 5. Catholic Commission for Racial Justice. October 1979. Akt: *The Swann Report: Education for All*, Report of the Committee of Enquiry into the Education of Children from Ethnic Minority Groups, London, 1985, s. 466. (Çevrimiçi: <http://www.educationengland.org.uk/documents/swann/swann08.html>).

¹² Ayrıntı için Bkz: Marisa Crawford and Graham Rossiter, “Teaching Wisdom: Religious Education and The Moral and Spiritual Development Of Young People”, *Journal of Christian Education*, 1992, Sayı: 101, s. 49-65.

oluşmuş/yoğrulmuş dinî gelenekle oldukça bağlantılıdır.¹³ Batı toplumlarının hangisine bakarsanız bakın “Hristiyanlık” gerçeği görülecektir. Dini duyarlılıkları ne ölçüde olursa olsun “vaftiz, Noel, Paskalya” vb. birçok ritüel, Batı toplumlarına Hristiyanlıktan geçmiştir ve bu ritüeller insanlar tarafından oldukça önemsenmektedir.¹⁴

Kültürlerarası Barış, Hoşgörü ve Diyalog İçin Din Eğitimi

Avrupa toplumu günden güne daha fazla renklenmekte ve farklılaşmaktadır. Özellikle dini farklılık, Avrupa’da modern hayatın bir gerçeği durumundadır.¹⁵ Dini farklılıklar beraberinde kültürel ve etnik farklılığı doğurmakta ve bu durum aynı toplum içerisinde yaşayan insanları birbirine yabancılaştırmaktadır. Bu sebeple Avrupa’da farklı bağlamlarda hoşgörülülüğün teşviki oldukça önemli görülmektedir. Bu noktada dinler hem karşılıklı/ortak anlayışı hem de çatışma oluşturmada etkili olabilmektedir. Dinin bu iki zıt yönü konusunda araştırmalar yapan Hans Küng şunları söylemektedir:

“Din insan özgürlüğüne katkı sağladığı gibi ona baskı da yapabilir. Dinler, otoriter, baskıcı ve tepkisel olabilir; Dinler kaygı verici, dar görüşçü, hoşgörüsüz ve ayrımcı olabilir. Ancak dinler, aynı zamanda özgürleştirici etkisi, geleceğe yönelme ve insan haklarına yardımcı da olabilir. Dinler yaşamda adalet ve dürüstlüğü, cömertliği, hoşgörüyü, dayanışmayı (birlik ve beraberliği), toplumsal uzlaşmayı, manevi yenilenmeyi, sosyal reformları ve dünya barışını yayabilir ve kökleşmesini sağlayabilir.¹⁶

Sekülerleşme boyunca, yukarıda Hans Küng’ün de dile getirdiği dinin iki zıt yönünden, olumsuz tarafı daha çok ön plana çıkarılmış, hatta dinin veya dini değerlerin toplumsal hayatın bir parçası olmaktan çıkarılması gerektiği savunulmuştur. II. Dünya savaşı sonrası toplumların bıkkınlığı ve zamanla soğuk savaşın sona ermesi, Doğu toplumlarından Batıya doğru göçlerin hızlanmasına neden olmuştur. Bu yeni durum, daha önce sadece Hristiyanlık

¹³ Hans-Günter Heimbrock, Christoph Scheilke ve Peter Schreiner, *Towards Religious Competence: Diversity as a Challenge for Education in Europe*, Münster, 2001, s. 14.

¹⁴ Kevin Williams ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 6.

¹⁵ Evelina Orteza y Miranda, *a.g.e.*, s. 6.

¹⁶ Olga Schihalejev, *Religious Diversity and Education in Europe, From Indifferens to Dialogue?* Münster, 2010, s. 20.

içinde ayrılmış olan Batı toplumlarının artık, farklı dini ve kültürel arkaplandan gelen insanlar sebebiyle “farklılaşmasına” ve “çokkültürlü bir yapıya” dönüşmesine yol açmıştır. Başlangıçta Batılılar ülkelerine gelen yabancı göçmenlerin ekonomik taleplerinin doyuma ulaşmasından sonra, onların yeniden kendi ülkelerine döneceklerini düşünmeleri ve ileriye dönük planlama yapmamaları, içlerindeki bu çokkültürlü yapının daha da büyümesine neden olmuştur. Bu sebeple genel anlamda 1980-1990’lı yıllara kadar eğitim programlarında çokkültürlü yapının taleplerini karşılayacak yeni düzenlemeleri tam anlamıyla görmek mümkün değildir. Ancak bu göçmenlerin hali hazırda bu ülkelerde kalıcı olarak yerleşmeleri ve bu göçmenlerin zamanla demokratik hak talepleri, Batılı politikacı ve düşünürleri harekete geçirmiştir. Neticede Batılılar kendi içlerindeki “ötekileri” gören ve onların taleplerini yerine getiren düzenlemeleri hayata geçirmek zorunda kalmışlardır.

Bu süreç içerisinde düşünürlerin tartıştığı konuların başında, çok dinli ve kültürlü ortamın Batı toplumlarında yeni bir travmaya neden olup olmayacağı geliyordu. Acaba dinsel ve kültürel farklılık aynı toplumdaki farklı insanların birbirlerine karşı düşmanca bir tavır almalarına neden olabilir miydi? Özellikle 11 Eylül sonrası Batı toplumlarının yaşadığı tecrübe bu düşünceyi haklı çıkaracak türdendi. 11 Eylül travmasından tam anlamıyla kurtulamamışken, Madrid ve Londra’da yaşanan yeni trajediler, Batılıların konuya daha derinden yaklaşmalarına ve içlerindeki farklılıkları, çatışma ortamına sürüklemeyen nasıl bir arada tutabiliriz şeklinde tutum geliştirmelerine yol açmıştır.

Kültürlerarası çatışmanın nedenlerinden biri olarak görülen din, toplumların birbirlerini tanımalarına, anlamalarına ve karşılıklı anlayışı geliştirmelerine katkı sağlayabilir miydi? Bir başka ifadeyle yaşananlar, farklı medeniyetlerin gerçek anlamda birbirlerini tanımamalarından mı kaynaklanıyordu? Bu noktada din ve dinlerin öğretimi, farklılıkları ve çatışmayı önleyebilir miydi?

Başlangıçta Batı toplumları içinde farklılığın, yabancılaştırmanın ve kültürlerarası çatışmanın nedenleri arasında görülen çok dinlilik ve kültürlülük hakkında düşünürler, zamanla farklı söylemler geliştirmeye başlamış ve söz konusu olumsuzlukların ve çatışma durumlarının ortadan kaldırılmasında en önemli katkıyı kültürlerarası ve dinlerarası eğitimin sağlayabileceği kanaatine ulaşmışlardır.¹⁷ Artık hem global hem de yerel bağlamda kültürlerarası ve

¹⁷ Örneğin Finlandiya’da 1990 yılında 26.255 yabancı göçmen varken, 2006 yılında bu sayı 113.852’e ulaşmıştır. Bu sebeple kültürlerarası eğitim Finlandiya ulusal temel

dinlerarası eğitimin önemi sürekli vurgulanmaya başlanmıştır. 2002 yılından itibaren de Avrupa Konseyi'ndeki gelişmelerin ana enstrümanları arasında kültürlerarası, dinler ve inançlar arası diyalog yerini almış ve başat bir konuma gelmiştir.¹⁸ Bir başka ifade ile, bu yeni yaklaşımla birlikte dinler ve din eğitimi, toplumlar arasında çatışma konusu ve onları birbirinden ayırıştırıcı ve yabancılaştıran bir unsur olarak değil, aksine onların birbirlerini tanımalarına ve anlamalarına imkân sağlayan, karşılıklı saygı ve anlayışı geliştiren önemli bir unsur haline gelmiştir.

Batı'da Kültürlerarası ve Dinlerarası Hoşgörü ve Diyalogu Geliştirme Çabaları

Dinlerin dar görüşçü ve hoşgürsüzlük yönü yerine hayatta güven verici bir rolünün olması gerekliliği vurgusu, Batıda 1948 yılına kadar gitmektedir. Bu yıldan itibaren başta Dünya Kiliseler Birliği olmak üzere dünya dinlerinin temsilcilerinin yer aldığı birçok toplantı ve kongreler düzenlenmiştir.¹⁹ Nitekim bu çalışmalar vasıtasıyla, Avrupa toplumlarının çok kültürlü ve çok dinli karakteri, farklı arkaplanlardan gelen insanlar arasında karşılıklı anlayışı teşvik etmek için Batılı siyasetlerin politikalarında değişikliklerin olmasına yol açmıştır. Her ne kadar bu dönemde kültürlerarası ve dinlerarası eğitim ön plana çıkarılsa da ilk çabaların fazla başarıya ulaştığı söylenemez.

2002 yılı itibarıyla dinin bu etkisini gören politikacı ve eğitimciler din eğitimi alanındaki çalışmalara önem vermeye başlamışlarken, zamanla daha da "çokkültürlü" bir yapıya dönüşen Batıda "kültür" kavramı, yeniden keşfedilmiş, önceleri sosyolojinin içinde ve bazı politik tartışmalarda genel olarak sanat, klasik müzik gibi konularla işlenirken, farklı kültürel gruplarla karşılaşma ve tanışma nedeniyle, "vatandaşlık, kimlik ve din" gibi yeni unsurları içine alacak şekilde genişlemiş ve batılı politikacı ve düşünürlerin ilgi alanına yeniden ve farklı bir biçimde girmiştir.²⁰

eğitimin ana programında yer almıştır. Temel eğitimin altı çizilen değerlerinden biri "hoşgörü" ve "kültürlerarası anlayışı teşvik" etmek olarak belirlenmiştir. Şuan itibarıyla Finlandiya'da 13 farklı dini gruba din eğitimi verilmektedir. Bkz: NCCBE, 2004, 12, 202, 204; akt. Kristiina Holm, Petri Nokelainen and Kirsi Tirri, "Intercultural and Religious Sensitivity of Finnish Lutheran 7th - 9th Grade", *Religious Diversity and Education - Nordic Perspectives*, (ed. Geir Skeie), Münster, 2009, s. 131-132.

¹⁸ Kristiina Holm ve diğerleri, a.g.e., 131.

¹⁹ Olga Schihalejev, a.g.e., 20.

²⁰ Geir Skeie, "Citizenship, Identity, Politics and Religious Education", *Toward Religious Competence: Diversity as a Challenge for Education in Europe*, (eds. Hans-Günter

Batı toplumları, çokkültürlü yeni durum karşısında, sosyal hayatta karşılaştığı çatışma durumlarından, *kültürel empati* diyebileceğimiz tavırla zaman içerisinde kurtularak, bir yandan farklı kilise mensuplarına diğer yandan farklı kültürlerden gelen göçmenlerin taleplerine ve ihtiyaçlarına çözümler geliştirmişlerdir.²¹ Din eğitimi ve öğretimi alanına getirilen bu yeni bakış açısı, Batı toplumlarının hem kendi vatandaşlarının hem de farklı kültürlerden gelenlerin taleplerine uygun yasal düzenlemeler geliştirmelerine yol açmış ve vatandaşların söz konusu hakları yasalarla koruma altına alınmıştır.

Avrupa toplumları hem kendilerinin hem de Avrupa dışından gelen toplumların dinlerini ve ahlaki değerlerini öğrenmeye ve anlamaya önem vererek, birlikte yaşama hedefine ulaşmaya ve yeni bir Avrupalılık kimliği oluşturmaya önem vermektedirler. Bu sebeple Avrupa Birliği çeşitli başlıklar altında din eğitimi ile ilgili komisyonlar kurmakta ve komisyonlar tarafından projeler hazırlanmaktadır. Bu projelerde, din eğitimi ile ilgili olarak teorik, pratik, tarihsel ve metodik vb. çalışmalar yer almaktadır. Bu projelerdeki temel amaç, çokkültürlü Avrupa toplumunun din eğitiminde uygulaması gereken eğitim modelini geliştirmek, kültürlerarası diyalogu ve kültürlerarası eğitimi içerecek ve geliştirecek bir din eğitimi modeline vurgu yapmaktır.²²

Bu bağlamda kamu eğitiminde dinlerin ve inançların öğretiminin önemi, 2003, 2005 ve 2009 yıllarında Avrupa Konseyi'nde, 2007'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nda (OSCE), ve 2002 yılından itibaren müteaddit zamanlarda Avrupa Birliği, UNESCO ve Avrupa Komisyonu gibi önemli uluslararası kurumlar tarafından vurgulanmıştır.²³ Bu organlar sadece farklı dini inançlara sahip gençler arasında değil aynı zamanda seküler hümanizm gibi dindışı felsefi düşüncelere sahip gençler arasında da diyalogun sağlanmasını ve teşvik edilmesini istemişlerdir.²⁴

Farklı dinlerin ve dünya görüşlerinin temsilcileri arasında karşılıklı anlayışa ulaşmak için "diyalogun teşvikinin önemini belirten raporlar" hazırlanmıştır. Bu raporlardan iki tanesi Avrupa Konseyi'nin organize ettiği 2004 yılındaki "Oslo Deklarasyonu" ve 2006 yılındaki "Volga Deklarasyonu"nda

Heimbork, Christoph Th. Scheilke ve Peter Schreiner), (237-252), Münster, 2001, s. 239-240.

²¹ Nurullah Altaş, *Çokkültürlülük ve Din Eğitimi*, Ankara, 2003, s. 218-219.

²² Wolfram Weisse, "The European Research Project on Religion and Education (REDCo)", *Religious Education in Europe*, (ed. Robert Jackson et.) 2007, s. 12-19.

²³ Olga Schihalejev, *a.g.e.*, s. 20.

²⁴ OSCE, 2007; Olga Schihalejev, *a.g.e.*, 20-21.

yer almış ve “Kültürlerarası Eğitimin Dini Boyutu” adıyla rapor olarak yayımlanmıştır.

Bunlara ilaveten, 2007 yılında OSCE'nin yürürlüğe koyduğu ve “Demokratik Kurum ve İnsan Hakları Danışma Konseyi Ofisi” (ODIHR) uzmanlarının yayımlanmış olduğu “Toledo Guiding” oldukça önemli bir araştırmadır. Bu araştırmada insan hakları perspektifinde başkalarının da özgürlükleri göz önünde bulundurularak, nasıl bir din eğitimi yapılması gerektiği ele alınmış ve sonuç bölümünde tüm uzmanların ortak görüşü olarak: “yapılacak din eğitiminin insan hakları çerçevesinde tüm çocukların birlikte yaşama bilinci geliştirdiği ve birbirlerini dışlamadığı bir eğitim anlayışı ile yapılması ve din eğitiminin insan hakları bağlamında, farklı kültürlere saygı ve hoşgörü içerisinde, farklılıkları anlayan ve kucaklayan, kültürlerarası veya dinlerarası bakış açısıyla birleştirici/bütünleyici bir biçimde gerçekleştirilmesi gerektiği” vurgulanmıştır.²⁵ Ayrıca, farklılıkları içinde barındıran bu modelde bir din eğitiminin gerçekleştirilmesi için de, eldeki eğitim programlarının yeniden ele alınarak değerlendirilmeye tabi tutulması ve yeni eğitim programlarının hazırlanması gerektiği savunulmuştur.²⁶

Kültürlerarası diyalog ve eğitim ile ilgili olarak hazırlanan raporlardan bir diğeri de 47 üye ülkenin Dış İşleri Bakanlarının yer aldığı ve Avrupa Konseyi'nin yayımladığı “White Paper on Intercultural Dialog: Living Together As Equals in Dignity” dir. White Paper, kültürlerarası diyalogun, karşılıklı saygı ve anlayışın teşviki için çeşitli yönlendirmeler içermektedir. Raporda pasif bir hoşgörünün çoğulcu bir toplumun taleplerini karşılamak için yeterli olmayacağı, bilakis diyalogun aktif bir hoşgörüyü teşvik ettiği ve gerektirdiği vurgulanmaktadır. Avrupa Konseyi'nin özellikle bu raporunun “3.5. Dini Boyutlar” bölümünde, dinlerarası diyalogun önemine dair özel bir bölüm ayrılmıştır. Ayrıca “4.3.2. İlk ve Ortaöğretim” bölümünde genel eğitim programları içerisinde din eğitiminin önemine yer verilmiştir.²⁷

Bunların dışında Avrupa Konseyi ve Avrupa Komisyonu tarafından din eğitimi bağlamında diyalog ve kültürlerarası ilişkiler ile ilgili çeşitli proje ve çalışmalar da yapılmıştır. Bunlardan ilki Avrupa Konseyi tarafından 11 Eylül olayının hemen ardından “The Challenge of Intercultural Education Today: Religious Diversity and Dialogue in Europe” başlıklı ve 2002-2005 yıllarını

²⁵ Blk: Bert Roebben, “Fellowship of Fate and Fellowship of Faith: Religious Education and Citizenship Education in Europe”, *Journal of Beliefs & Values*, Sayı 29, No 2, Ağustos 2008, s. 207-208.

²⁶ Coralyn Evans, *a.g.e.*, s. 472-473.

²⁷ Olga Schihalejev, *a.g.e.*, s. 22.

kapsayan projedir. Bu proje sonunda hazırlanan raporlar kitaplaştırılmış ve Avrupa Konseyi tarafından öğretmenler, akademisyenler ve yöneticilerin hizmetine sunulmuştur.²⁸ Bu süre zarfında görev yapan Genel Sekreter Walter Schwimmer, bu ve benzeri hadiselerin, tüm dünyadaki politikalarda, eğitimde ve toplumlarda “dini boyutu” ön plana çıkaracağını ön görmüş, insanlar ve toplumlar daha fazla bölünmeden önce, kültürlerarası eğitimin etkinliğinin geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur.

Bununla birlikte bu proje insan hakları ve kültürlerarası öğrenme perspektifinden yola çıkarak okullar da dahil olmak üzere çokkültürlü toplumlardaki dini farklılığın özünü dile getirerek Avrupa’daki kültürlerarası eğitimin yeni boyutlarını geliştirmeyi hedeflemektedir. Bununla birlikte bu projenin bir diğer önemli hedefi de diyalogu, karşılıklı anlayışı ve birlikte yaşamayı teşvik eden kültürlerarası eğitim için bir yaklaşım geliştirmek ve oluşturmaktır.²⁹

Avrupa Konseyi’nin destek verdiği ve 9 Avrupa ülkesinden katılımcıların yer aldığı “REDCo³⁰” son zamanlarda hazırlanan en önemli araştırma projelerindedir ve bu araştırma da Avrupa Konseyi tarafından yayımlanmıştır. Bu araştırmada din eğitiminin ve dinlerarası eğitimin hoşgörü ve diyaloga ve de Avrupa’daki *demokratik vatandaşlık* bilincine ulaşma konusundaki katkısı üzerinde durulmuştur. Ayrıca, din eğitiminin yöntemi konusunda, “Toledo Guiding” prensiplerinin ilke olarak kabul edilmesi, farklılıkların bir zenginlik olarak görülmesi gerektiğinin üzerinde durulmuştur.³¹

Dinlerarası Eğitimin Önemi

Kültürlerarası ve dinlerarası eğitime olan ihtiyaç 11 Eylül sonrası daha da ön plana çıkmış, kültürler ve dinler arasında yaşanan çatışma durumu (Hantington’un ifadesiyle, medeniyetler çatışması)nun, ancak kültürlerin

²⁸ John Keast, “How to Use This Book”, *Religious Diversity and Intercultural Education*, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2007, s. 15.

²⁹ Cesar Birzúa, “The Education Policy Perspective”, *Religious Diversity and Intercultural Education*, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2007, s.11.

³⁰ Proje isminin açılımı: “Religious Education. A contribution to Dialogue or a factor of Conflict in transforming societies of European Countries”dir

³¹ REDCo, Religion in Education – a Contribution to Dialogue or a Factor of Conflict?, (eds. Robert Jackson, Christian Rudelt & Jean-Paul Willaime), The REDCo-project: Presentation in the European Parliament, 2009, (1-40), 9-10, 33; REDCo, *Religion in Education: Contribution to Dialogue Policy Recommendations of the REDCo research Project*, 2009, s. 1-4.

birbirlerini farklı açılardan tanınması yoluyla asgariye indirilebileceği fikri gelişmiştir. Bir başka ifade ile, günümüz global değişim çağında kültürlerarası eğitimi de içine alan dinlerarası eğitimden, farklı değer ve inançlara sahip insanlar arasında karşılıklı anlayışı teşvik eden bir rol oynaması beklenmektedir.

Çatışma ve anlaşmazlıkları azaltmanın bir yolu olarak ötekilerinin değerler ve inançlar konusundaki farklılıklarının bilinmesi gerekir.³² İşte bu nokta da dinlerarası eğitim, farklılıklara karşı “açık bir duruş” geliştirme noktasında çaba sarf ederek³³, birbirinden uzaklaşan ya da yabancılaşan kültürleri birbirlerine karşı anlayışlı ve açık görüşlü bir pozisyona çekmektedir. Bu durum da söz konusu eğitim, kültürler ve dinler arasındaki barışa, hoşgörüye ve dolayısıyla diyalogun sağlanmasına katkı sağlayacaktır. Karşılıklı anlayış, dürüstlük, samimiyet ve güvenle karakterize olan bir diyalog, mukabelenin bir dili ve bireylerin ve toplumların buluşma noktasıdır.³⁴ Zira diyalog, sabır ve hoşgörü ile başkalarını dinleme³⁵, farklı inançlara sahip olan insanların buluşması, karşılıklı anlayışın teşviki³⁶ ve bireylerin farklı inançlara sahip olabileceğinin kabulüdür³⁷. Diyalog başkalarını anlamayı sağladığı kadar, onun kendi inanç, değer ve tutumlarımızı da daha açık bir şekilde anlamamıza katkı sağladığını³⁸ unutmamak gerekir.

Procee'nin belirttiği gibi “çoğulculuğun özü, farklı görüş ve ilgilere sahip ve farklı şekillerde sosyalleşmiş insanlar arasında “etkileşimi” öngörmektedir. İnsanların başkaları hakkındaki varsayımları, kendilerinin durdukları yere ve aldıkları pozisyona göre değişiklik gösterir. Ancak insanların aldıkları bu pozisyonlar değişmez değildir. Dolayısıyla insanlar perspektiflerini değiştirebilir ve başka bir rol kazanabilir. Öğrenirler, sonra yeniden farklı biçimde öğrenebilirler.”³⁹ Dolayısıyla bir insanın dini arkaplanından dolayı

³² Yoshiharu Nakagawa, “Oriental Philosophy and Interreligious Education: Inspired by Thoshihiko Izutsu's Reconstruction of “Oriental Philosophy”, *International Handbook of Inter-Religious Education Part One, International Handbook of Religion and Education 4*, (325-339), Springer, London, 2010, s. 325.

³³ Yoshiharu Nakagawa, *a.g.e.*, s. 325.

³⁴ Evelina Orteza y Miranda, *a.g.e.* s. 267.

³⁵ John L. Elias, “Philosophical Reflections on Dialogue” *International Handbook of Inter-Religious Education I*, Springer, London, 2010, s. 57-72.

³⁶ Evelina Orteza y Miranda, *a.g.e.*, s. 267.

³⁷ M. Darrol, Bryan and Frank K. Flinn, *Interreligious dialogue: Voices from a new frontier*, Paragon House, New York, 1989, (XX-234), s. IX-X.

³⁸ John L. Elias, *a.g.e.*, s. 70.

³⁹ Procee, H., *Over de Grenzen van Culturen*. Meppel/Amsterdam: Boom, 1991, s. 104.

başkalarına ve inançlarına karşı duyarsız, zıt, hoşgörüsüz ve çatışmacı bir tutum sergilemesi, bu durumun sürekli bu yönde gideceğinin bir göstergesi değildir. İnsanların eğitimle değişebileceği inkar edilemez bir gerçektir. Din eğitimi, bu noktada önceden birbirlerine farklı ve uzak duran insanların birbirlerine yakınlaşmasına ve insani değerler bağlamında farklılık içinde kendilerinden ve kendi kimliklerinden bir şey kaybetmeden “bir” olmalarına veya “bütünün parçası” olmalarına katkı sağlayabilir.

John Hull’un ifade ettiği gibi bir çocuğun ve öğretmenlerinin başka bir insanın dini ile karşılaşması başka bir dünya ile karşılaşması gibidir.⁴⁰ Bu karşılaşma korkulara ve bir takım engellere neden olabilir. Ancak insanlar birbirini tanıdıka, anladıka ve birlikte zaman geçirdikçe söz konusu korku ve engeller zamanla ortadan kalkacaktır. Din eğitimi bu karşılaşmayı ve karşılaşmanın boyutunu ve yönünü olumlu yönde değiştirebilir. Dinin kültürün ve kişinin kimliğinin önemli bir parçası olduğu düşünülürse, hoşgörü ve diyalog zemini üzerine kurulu olan bir din eğitimi, insanların başkalarıyla olan bu karşılaşmasını “karşılıklı anlayış” ortamı haline dönüştürebilir. Bu karşılaşma sürecinde oluşan “karşılıklı anlayış” da hoşgörü ve diyalogun olmazsa olmaz şartı olan “empatik tavır” geliştirilmesine önemli bir katkı sağlayacaktır.

İnsan Hakları Bağlamında Kültürlerarası ve Dinlerarası Eğitim

Demokratik devletlerin ve seküler toplumların dini çoğulculuğu dikkate alması ve onunla yüzleşmesi bir zorunluluktur. Demokratik devletler sosyal, ahlaki ve hatta politik hayatta yüzyıllardır şekillenen hakim inanç topluluklarıyla ilişkilerini yeniden ele almak, onlarla bağ kurmak zorundadır. Bununla birlikte azınlıkların kendi geleneklerini sürdürürebilmeleri ve koruyabilmeleri için onlara da önem vermelidirler. Ayrıca çeşitli grup ve bireylerin din ve vicdan özgürlüğü ile ilgili taleplerini de uygun bir şekilde ele almaları gerekmektedir.⁴¹

Bununla birlikte tüm toplumlarda insan haklarının farkındalığı noktasında gözle görülür bir artış bulunmaktadır. Uluslar arası organizasyonlar temel hakların desteklenmesini ve sürdürülmesini garanti altına alma konusunda devletlere, artan bir biçimde daha fazla baskı yapmaktadırlar. Buna ilaveten bireyler haklarının kağıt üzerinde yazılı olmasıyla yetinmemekte, artık bu hakların pratikte de uygulanmasını talep etmektedirler. “Din, vicdan ve ifade

⁴⁰ John M. Hull, “Religious Education as Encounter From Body Worlds to Religious Worlds”, *Religious Diversity and Education in Europe*, (eds. Cok Bakker, Hans-Günter Heimbrock, Robert Jackson, Geir Skeie, Wolfram Weisse), München, 2009, s. 21.

⁴¹ Micheline Milot, *a.g.e.*, s. 22.

özgürlüğü, herkes için eşitlik” gibi temel haklara olan bu ilgi, vatandaşlık kavramıyla oldukça ilişkilidir ki, devletlerin vatandaşların bu temel hak ve özgürlüklerini garantiye alması bir zorunluluk olarak görülmektedir.⁴² İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 18. ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. maddesi söz konusu özgürlükleri garanti altına almaktadır:

“Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.”

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 26. maddesinin 2. fıkrası da verilecek eğitimlerin *“tüm milletler, ırklar, dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu yerleştirmeye hizmet etmesi”* gerektiğini belirtmektedir.

Artık günümüz dünyasında sekülerleşme din için; din de sekülerleşme için bir korku ve tehdit unsuru değildir.⁴³ 1960'lı yıllarda sekülerliğin önemli savunucuları arasında yer alan, ancak daha sonra öngörülerinde yanıldığını ifade ederek, modern dünyada dinin etkin varlığını kabul eden Peter Berger'in ifade ettiği gibi *“Çağdaş dünya hakkındaki en aşikar gerçek, bu dünyanın sekülerliği değil, kurtuluşa ve kutsala duyulan açlıktır.”*⁴⁴ Daha önce belirttiğimiz gibi, sekülerleşme dinleri ve inanç biçimlerini çeşitli açılardan geri plana atmış olsa da, kutsala olan ihtiyacı asla ortadan kaldıramamıştır.⁴⁵ Hatta Philip Hammond'un ifadesiyle *“son yirmi yılda kutsal (dinler ve inanç biçimleri) yeni formlarda ortaya çıkmaktadır.”*⁴⁶

Dolayısıyla seküler sistemlerin veya hukuk kurallarının hangi formu olursa olsun temel hakları göz önüne alarak insanlar arasında kültürel geleneklere ve diyaloga saygıyı ve de çoğulcu yapılara uyumu (entegrasyonu) sağlayan yolları (yöntemleri) bulmaları gerekmektedir.⁴⁷ Bu noktada kültürlerarası ve dinlerarası eğitimi içine alan din eğitiminin, önemli bir katkısının olacağı aşikârdır.

⁴² Micheline Milot, *a.g.e.*, s. 22.

⁴³ Micheline Milot, *a.g.e.*, s. 29.

⁴⁴ Fichter, 1981, 22.

⁴⁵ Ayrıntı için Bkz. Özay, 2007, s. 187.

⁴⁶ E. Phillip Hammond, “Introduction”, *The Sacred in a Secular Age*, University of Colifornia Press, Berkeley, 1985, s. 22.

⁴⁷ Micheline Milot, *a.g.e.*, s. 29.

Kültürlerarası ve Dinlerarası Eğitimin, Eğitim Programlarına Girişi (İngiltere Örneği)

Kültürlerarası barış ve hoşgörü ortamının kurulması için din eğitimine duyulan ihtiyaç Batı'daki din eğitimi programlarının değişmesine yol açmaktadır. Özellikle çokkültürlü toplumlarda din eğitimi programlarının hedef ve içeriklerinin düzenlenmesinde *confessional/separative* (bir dine veya mezhebe dayalı) din eğitimi anlayışından, *non-confessional/integrative* (bir dine veya mezhebe bağlı olmayan) din eğitimi anlayışına doğru bir değişim yaşanmaktadır. Bununla birlikte din öğretimi programlarının içerisine "farklılıkları anlama", "farklılıklara saygı" ve "ötekilerinin varlığını kabul" vb. öğrenme konuları eklenerek, din eğitiminden karşılıklı anlayışı sağlama konusunda yararlanılmaya çalışılmaktadır.

Din eğitiminin, birçok konuda olduğu gibi, çocuklara kişisel gelişimleri ve toplumdaki yaşamları için gerekli olan tecrübe, bilgi ve sosyal yetkinlik kazanmalarında yardımcı olma görevi de bulunmaktadır. Bununla birlikte, din eğitiminin insan yaşamının dini anlayışına ve -toplumun desteklenmesini ve başkalarına iletilmesini istediği- dinden kaynaklanan merkezi değerlere doğrudan dikkat çekmesi noktasında eğitim programlarına özel bir katkısı vardır. Din ve değerler göz önüne alındığında din eğitiminin amacı, çocuklara dini soruların ve kabullerin doğasını anlamaları noktasında onlara yardımcı olmak, halihazırda ve ergenlik döneminde kendi deneyimlerinin derinlik yönleriyle kişisel ve entellektüel bütünlüklerine destek vermektir.⁴⁸ Bu açıdan bakıldığında din eğitiminin konu alanının bir çok yönden (kişisel ve sosyal gelişim, kültürlerarası barış ve hoşgörünün kazanılması gibi) kapsayıcı ve insanın potansiyel imkanlarını geliştirici bir rolünün olduğu görülmektedir. Bu sebeple eğitimciler ve program geliştirmeciler, gençlerin sağlıklı bir kişisel gelişim dönemi geçirmeleri, sosyal yaşama intibak, karşılıklı anlayış ve hoşgörünün kazandırılması noktasında din eğitimine önem vermektedirler.⁴⁹

Milenyum çağının gelişiyi birlikte tüm Batı Avrupa toplumlarının din eğitimi programlarının, çokkültürlü toplumların artan dini farklılıklarını yansıtacak düzeye geldiği görülmektedir. Artık yeni ve çoğulcu din eğitimi, hızlı değişen dünyamızın yeni koşullarına, uluslar, ırklar, kültürlerarası ve dinlerarası iletişime ayak uydurmaktadır. Batı toplumlarında çok inançlı yaklaşımlar gelişmeden önce, din eğitiminin konusu ve içeriği öğrencilerin dini arkaplanlarına uygun olarak yürütülüyordu ki, bu dini eğitim genel anlamda

⁴⁸ Swann, *a.g.e.*, s. 467.

⁴⁹ Swann, *a.g.e.*, s. 467.

batı toplumunun kültürüyle özdeşmiş olan Hıristiyanlık üzerine kuruluydu. Kural olarak ortaöğretim okullarının son yıllarında “dünya dinlerine” giriş mahiyetinde bölümler bulunmaktaydı.⁵⁰ Ancak bu din eğitimi de, her farklı inanç grubunun kendi dini ile ilgili temel esaslarını tam anlamıyla kapsamıyordu.

Çoğulculukla beraber başlayan ve din eğitiminin bir vazgeçilmezi haline gelen kişinin kendi ve başkalarının dini inançlarını bilme ve anlama durumu, daha sonraki dönemde “ötekilerine saygı” ve “ötekilerini kabul” gibi daha modern ve demokratik bir özelliğe dönüşerek “ideal vatandaşlık” kavramının kapsamı içersine girmiştir. Bu yönüyle din eğitimi demokratik ve çağdaş ülkelerde, ideal vatandaş olmanın ve bu yönde gelişmenin önemli bir aracı haline gelmiştir.⁵¹

Din eğitiminin kültürlerarası ve dinlerarası barış ve hoşgörüyü olan katkısının zaman içerisinde aldığı yolu daha net görebilmek amacıyla İngiltere örneklemi burada kısaca ele almak yararlı olacaktır. İngiltere’de 1950 yılına kadar olan süreçte ahlaki değerlerin ve sivil hedeflerin yer aldığı bir Hıristiyan öğretinin hakim olduğu görülür.⁵² 1944 Eğitim Reformu’ndan önceki süreçte İngiltere’deki okulların Kiliseye ait oldukları ve bu okulların kilise tarafından yürütüldükleri görülmektedir. Kiliselerin, okullar üzerindeki bu etkisi, din eğitimi programlarının “confessional-dine ve mezhebe bağlı” olmasında oldukça etkili olmuştur. 1944 Eğitim Reformu ile birlikte devlet kendi okullarını kurmaya başlamış, diğer taraftan sekülerleşme ile birlikte zayıflayan bazı kiliseler ve onlara bağlı okullar zamanla devlet okulu haline gelmişlerdir.⁵³

Bundan sonraki süreçte 1960-1970 yılları arasında oldukça yoğun bir sekülerleşme sürecine girildi.⁵⁴ 1960’ın ortalarından itibaren düşünürler, toplumda artan sekülerleşme süreci nedeniyle devlet destekli okullarda dini inanç ve dini bir bakış açısını yansıtan din eğitimi dersinin şeklini eleştirmeye

⁵⁰ Wilna A. J. Meijer, *a.g.e.*, s. 321-322.

⁵¹ Wilna A. J. Meijer, *a.g.e.*, s. 322-326.

⁵² Robert Jackson, “Intercultural Education and Recent European Pedagogies of Religious Education”, *Intercultural Education*, Vol. 15, No. 1, (3-14), Mart 2004, s. 3.

⁵³ Bkz: Derek Gillard D, *Agreed Syllabuses 1944-1988: Changing Aims - Changing Content?* 1991. (Çevrimiçi: www.educationengland.org.uk/articles/10agreed.html). Bu dönemle ilgili Bkz: Edwin Cox, *Agreed Syllabuses in J.M. Sutcliffe (ed) A dictionary of Religious Education*, London: SCM Press, 1984, s. 18-20.

⁵⁴ Robert Jackson and Kevin O’Grady, *a.g.e.*, s. 181.

başlamışlardır.⁵⁵ 1970'den itibaren doğu ülkelerinden gelen göçmen nüfusunun artmasıyla birlikte, İngiltere tek uluslu yapıdan çok uluslu bir yapıya doğru gelişme gösterdi. Bir başka ifade ile 1970'li yıllarda din eğitiminin hem pratik hem de teorik dayanakları hakkında yeni çoğulcu ve çok inançlı bir yaklaşım baş göstermiştir.⁵⁶ Bu süre zarfında (1960'ın sonu 1970'in başı) Ninian Smart ve arkadaşları din fenomenolojisinin teori ve metotlarını kullanarak dünya dinlerinin öğretimiyle ilgili olarak, din eğitiminin seküler formuna yeni bir boyut getirdiler.⁵⁷ Fenomolojik yaklaşımla başlayan çoğulcu din eğitimi anlayışı gelişen süreçlerle birlikte hermenötik yaklaşıma dönüştü. John Hull'ün ifadesiyle, dini gerçeğe hermenötik yaklaşım açısı getirmek, o dönem pek çok çağdaş din eğitimi pedagoglarının ortak görüşü haline gelmişti.⁵⁸ Bundan sonraki süreçte İngiltere'nin yeni formu olan çokkültürlü yapısıyla ilgili olarak çeşitli çalışmalar da sürdürülüyordu.⁵⁹ Netice itibariyle artan çokkültürlü yapının din eğitimi ile ilgili talepleri 90'lı yıllara gelindiğinde daha da artmış ve söz konusu "farklılıklar ve hakları" 1997'deki Eğitim Reformu'nda yerini almıştır.

İngiltere Eğitim Bakanlığı 1997 yılında "İngiltere'nin çokkültürlü ve çok ırklı toplumsal yapısı sebebiyle, eğitim programlarının farklı ırk ve kültürleri yansıtacak şekilde hazırlanması gerektiğine karar vermiş⁶⁰ ve 1998'de çıkarılan Eğitim Reformu'yla birlikte tek dinli din eğitimi anlayışından çok kültürlü ve dinli din eğitimi anlayışına, bir başka ifade ile dinlerarası din eğitimi anlayışına geçilmiştir.⁶¹ 2001 yılı nüfus sayımı verilerine göre artık İngiltere toplumunun, çeşitli Hıristiyan mezheplerinin, çok çeşitli inanç gruplarının ve seküler anlayışların birleşiminden oluşan bir toplum olarak tanımlandığı⁶² göz önüne alınırsa, İngiltere'nin bu süreç içerisinde tam anlamıyla çok kültürlü bir toplum

⁵⁵ Bkz. Edwin Cox, *Changing aims in Religious Education*, (London, Routledge & Kegan Paul), 1966, s. 10-17.

⁵⁶ Wilna A. J. Meijer, *a.g.e.* s. 321.

⁵⁷ Robert Jackson, *Intercultural education and recent European pedagogies of religious education*, s. 6.

⁵⁸ J. M. Hull, "The education of the religious fanatic", Bu makale Hohn Hull tarafından 2004 yılında Philadelphia'da "International seminar on religious education and values XIV" Seminerinde sunulmuştur. Akt: Wilna A. J. Meijer, *a.g.e.*, s. 321.

⁵⁹ Robert Jackson, *a.g.e.*, s. 6.

⁶⁰ DES, *Education in School: a Consultative Document*, London, HMSO, 1977, s. 41.

⁶¹ İngiltere'deki din eğitimi ve eğitim reformları için Bkz. Recep Kaymakcan, *Günümüz İngiltere'sinde Din Eğitimi*, İstanbul, 2004, s. 19-32.

⁶² 2001 yılı nüfus sayımı sonuçları için Bkz. (Çevrimiçi: <http://www.statistics.gov.uk/cci/nugget.asp?id=954>); Robert Jackson and Kevin O'Grady, *a.g.e.*, s. 181.

yapısına büründüğünü söyleyebiliriz. Bu süreçle birlikte İngiltere'deki (bazı mezhep okulları hariç)⁶³ devlet okullarında ve devlet destekli diğer okullarda tam anlamıyla dinlerarası ve çok dinli bir din eğitimi modeline geçildiğini belirtmemiz gerekir.

Bu süre içerisinde dinlerarası veya çok dinli din eğitiminin önemli kazanımları olmuştur. Özellikle insan haklarına saygı, demokratik vatandaşlık bilinci geliştirme, kültürlerarası anlayış ve farklı etnik gruplara hoşgörü çerçevesinde yaklaşma konusunda katkısı kayda değerdir.⁶⁴ Swan, günümüz çok ırklı Biritanya'sında tüm gençler için yeni bir hayat hazırlanmasında din eğitiminin katkısını ifade ettikten sonra "Toplumda ırkçılıkla mücadele konusunda ve global bir toplumda farklılıkların daha iyi anlaşılmasına din eğitiminin önemli bir katkısının olduğunu" belirtmektedir.⁶⁵ Macpherson da 1999'da hazırladığı raporunda, ulusal programda yapılan düzenlemelerin, farklı toplumların ihtiyaçlarını daha iyi yansıtmayı ve kültürel farklılıklara önem vermeyi hedeflediğini belirtmektedir. O, din eğitimi programları ulusal programa sadık kalınarak, yerel yönetimlerde farklı inanç temsilcileriyle birlikte ve söz konusu farklı inanç ve kültürleri göz önüne alınarak hazırlanması gerektiğini vurgulamaktadır.⁶⁶ Bu esas doğrultusunda İngiltere'de her yerel yönetim bünyesinde kurulan SACRE⁶⁷ler (Din Eğitimi Danışma Kurulları) din eğitimi programını hazırlarken, İngiltere'de yasal olarak tanınan Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam, Budizm, Hinduizm ve Sihizm dinlerini ve çeşitli hümanistik felsefe ve fikirleri programın içine dahil etmektedir. Bu dinlerin

⁶³ Mezhep okulları için bkz: Alakuş, Fatih ve Bahçekapılı Mehmet, *Din Eğitimi Açısından İngiltere ve Türkiye*, İstanbul, 2009, s. 53-61, 78-79.

⁶⁴ Farklı etkileri için bkz: Robert Jackson, *a.g.e.*, 12-16; Din eğitiminin insan hakları perspektifinde kültürlerarası diyaloga, vatandaşlık bilincinin geliştirilmesi ve değerler eğitimi üzerindeki katkısı için Bkz: Robert Jackson, *Rethinking Religious Education and Pluraty*, London, 2004, s. 126-142; Ayrıca editörlüğünü Rober Jackson'ın yaptığı *International Perspectives on Citizenship, Education and Religious Diversity*, London, RoutledgeFalmer, 2003 içerisindeki David Chidester'in "Global Citizenship, Cultural Citizenship and World Religions in Religious Education", (s. 31-50) başlıklı ve Julio Iprove'un "Dialogue, Citizenship, and Religious Education" (s. 147-168) başlıklı makaleleri ve Weisse, W. (2003) *Difference Without Discrimination: Religious Education as a Field of Learning for Social Understanding?* (s. 191-208), bu konu ile ilgili hazırlanan önemli çalışmalardandır.

⁶⁵ Swann, *a.g.e.*, s. 518.

⁶⁶ Lynne Bradbent, "A Rationale for Religious Education" *Issues in Religious Education*, (Eds. Lynne Broadbent and Alan Brown), London, 2002, s. 20.

⁶⁷ SACRE: Standing Advisory Council for Religious Education - Din Eğitimi Danışma Kurulu. Bkz. Alakuş-Bahçekapılı, *a.g.e.*, s. 84-85.

ders içinde öğrenilmesinde yöntem olarak "empatik tavır" ön plana çıkarılmakta ve herhangi bir dine inanan öğrencinin kendi dinini ve öğretisini sınıf ortamı içerisinde tanıtmasına ve anlatmasına imkân tanınmaktadır.⁶⁸

Bu bağlamda son olarak çok kültürlülüğün ve dinliliğin Batı toplumlarında eğitim programlarına bakış açılarını etkilediği ve programlarda "ötekilere"de yer veren yeni bir yaklaşımı doğurduğunu söyleyebiliriz. Başlangıçta bir dine veya mezhebe göre hazırlanan din eğitimi programlarının (Özel cemaat veya dinî nitelikli özel okullar dışında) günümüzde artık, sadece bir dine veya mezhebe bağlı kalmaksızın, sınıf içerisindeki tüm öğrencilerin inançlarını yansıtacak, herkesin kendinden bir parça bulabildiği bir program olarak tasarlandıkları görülmektedir.

SONUÇ

Küreselleşme ve çoğulculuk, din eğitimi içerecek biçimde tüm eğitim alanlarını etkilemektedir. Özellikle her ikisinin de neden olduğu toplumsal sorunların giderilmesinde eğitime ve özellikle de din eğitimi önemli görevler düşmektedir. Batı, 1950 sonrasında yüz yüze kaldığı çokkültürlü ortam ve onun getirdiği dinsel ve ırksal kargaşanın ortadan kaldırılmasında ve Avrupa kıtasında diğer ülke ve milletlere de örnek olacak şekilde barış ve hoşgörü ortamının kurulduğu algısını oluşturmak için çözüm yolları aramıştır. Böyle bir dönemde din, Batının arzuladığı bu hedeflere ulaşma noktasında itici ve önemli bir olgu olmuştur. Dinin söz konusu bu durumu, Batı'da "dinin geri dönüşü" olarak algılanmıştır.

Aslında Batı toplumları için, kültürler arasında barış ve hoşgörünün sağlanmasında dinin bu etkisini görmek zor olmamıştır. Zira din ve kültür birbiriyle iç içedir ve birbirinden ayrılması düşünülemeyen fenomenlerdir. Bu sebeple din, kültürün "ruh"u olarak ifade edilmektedir. O halde Batının yapması gereken şey, hem kendi dinlerini hem de çokkültürlü ortamda yaşayan diğer insanların dinlerini tanımak ve öğrenmektir. Bu tanıma ve öğrenme sadece insanların kendi dinlerini tanıma ve öğrenme ile sınırlı olamazdı. Özellikle 2001 sonrası yaşanan toplumlar arası kırılma ve çatışmalardan sonra hiçbir şey

⁶⁸ Alakuş ve Bahçekapılı, *a.g.e.*, s. 84, 278. İngiltere'de farklı inançları içerecek şekilde yapılan din eğitimi için *confessional* kavramı yerine, mahiyet açısından aynı anlama gelen *integrative* kavramı kullanılmaktadır. Dolayısıyla din eğitimi programları *integrative* din eğitimi yaklaşımına göre hazırlanmaktadır. Bununla birlikte, din eğitiminin ders içerisinde işlenmesi esnasında "din hakkında öğrenme/learning about religion" ve "dinden öğrenme/learning from religion) yaklaşımları kullanılmaktadır.

olmamış gibi devam etmek, Batı için yeni sorunların yaşanmasına ve söz konusu çatışma durumunun daha da artmasına neden olabilirdi.

Bu sebeple din eğitimi dersleri yeniden yapılandırıldı. Öncelikle öğrencilerin kendi din derslerinde, farklı dinlere yer verilerek, öğrencilerin onları tanıması ve farklı inanç ve dinlere karşı hoşgörü kazanmaları sağlandı. Bu yeni durumun olumlu sonuçlarını gören yönetici ve eğitimciler farklı etnisiteye, kültüre ve dine sahip olan öğrencileri bir araya getirerek "dinlerarası" eğitim modeline doğru yol aldılar. Hali hazırda bir çok Avrupa ülkesinde "confessional/seperative" (bir dine veya mezhebe dayalı) din eğitimi yaklaşımı uygulanıyor olsa da, Danimarka, İngiltere, İskoçya, İsveç, İzlanda, ve Norveç'te "non-confessional/integrative (bir dine veya mezhebe bağlı olmayan ve dinlerarası din eğitimi içeren) din eğitimi yaklaşımının uygulandığını söyleyebiliriz. Her ne kadar bu ülkelerde, öğrencilerin kendi dini inanç ve öğretilerine uygun olarak din eğitimi almaları mümkün olsa da, hazırlanan din eğitimi programlarının, dinî ve kültürel açıdan farklı arkaplanlardan gelen öğrencilerin inanç ve öğretilerine genel hatlarıyla da olsa içerecek şekilde düzenlenmesi zorunlu hale gelmiştir. Bununla birlikte bir dine veya mezhebe dayalı din eğitimi yaklaşımını benimseyen Avusturya ve Belçika gibi ülkeler, her dini topluluğun kendi inanç öğretilerine dayalı olarak Hıristiyan, İslam ve Yahudi vb. din derslerini ayrı sınıflarda düzenlemesine imkân verseler de, bu topluluklardan din eğitimi programlarında, farklı kültür ve topluluklara, çeşitli inanç ve öğretilere yer vermelerini istemekteydiler. Bununla birlikte, ülkelerinde yaşayan farklı kültür ve inançların birlik ve beraberliği için, kültürlerarası barış ve hoşgörüyü vurgu yapan öğrenme alanlarına din eğitimi programlarında yer verilmesine önem vermektedirler.

Netice olarak Batı toplumlarının, çokkültürlü ve çok renkli ortamlarında farklı arkaplanlardan gelen insanların barış, hoşgörü ve diyalog ortamı içerisinde yaşayabilmeleri için, birbirilerini tanımaları ve anlamaları gerektiğini düşündüklerini söyleyebiliriz. Bu yeni bakış açısına göre, din eğitimi ve onun bir dalı olan dinlerarası eğitim, insanların birbirilerini tanımalarına hizmet etmekte ve insanların uzunca bir süredir özlem duyduğu barış, hoşgörü ve diyalog ortamının kurulması ve sağlanmasına katkı sağlamaktadır. Batı'da gelişen bu yeni paradigma, onların bir bütün olarak dinden ve din eğitiminden daha fazla yararlanmaları gerektiği düşüncesini perçinleştirerek, başta Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi olmak üzere bir çok platformda din eğitiminin uygulanabilirliği ve gerekliliği konusunda yeni söylemlerin oluşmasına ve bu alanda araştırmaların yapılmasına fırsat vermiştir. Bu araştırmalar sonrasında birçok Batılı ülke, din eğitimi programlarında revizyona giderek, toplumlar arasında barış, hoşgörü ve

diyalog ortamının kurulması için daha etkili ve verimli din eğitimi programlarının hazırlanmasına çaba sarf etmektedir.

Hiç kimsenin ötekileştirilmeden, bir bütünün parçası olarak görüldüğü bu yaklaşım biçimi, Batı için önlemez bir hale gelen çokkültürlü yapısının barışı ve bütünlüğü için artık bir zorunluluktur ve bu konuda atılacak bir geri adım, yaşanan toplumsal krizlerin yeniden canlanmasına, hatta kendi bağlamından ve yerelliğinden daha farklı alanlara, özellikle de kıtaları aşan bir biçimde, farklı kültür ve medeniyetler arasında görülebilecek yeni çatışma ve krizlerin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Dolayısıyla Batıya düşen en önemli görev, hiçbir toplumu, inancını ve öğretisini ötekileştirmeden, herkesi olduğu gibi kabul etmek ve bu değerleri sadece kendi ülkelerinde yaşayan topluluklar için değil, aynı zamanda dünyanın diğer yerlerinde yaşayan insanlar için de yaşanılabilirliğini sağlamaktır.

KAYNAKÇA

- Alakuş, Fatih ve Bahçekapılı, Mehmet, *Din Eğitimi Açısından İngiltere ve Türkiye*, İstanbul, 2009.
- Altaş, Nurullah, *Çokkültürlülük ve Din Eğitimi*, Ankara, 2003.
- Bırzea, Cesar, "The Education Policy Perspective", *Religious Diversity and Intercultural Education*, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2007.
- Bleich, Erik, "Religion, Violence, and the State in 21st Century Europe", Paris, 2005, (Bu Makale 17-18 Mayıs 2005 tarihinde "Migration, religion and secularism - a comparative approach (Europe and North America)," Konferansında Paris'te sunulmuştur. (1-44), (Çevrimiçi: <http://histoire-sociale.univ-paris1.fr/Collo/Migrations/Bleich.pdf>).
- Bradent, Lynne, "A rationale for Religious Education" *Issues in religious Education*, (Eds. Lynne Broadbent and Alan Brown), London, 2002.
- Bryan, M. Darrol, and FLINN, Frank K., *Interreligious dialogue: Voices from a new frontier*, Paragon House, New York, 1989.
- Casanova, Jose, "Immigration and the New Religious Pluralism: A EU/US Comparison", (Bu makale Georgetown Üniversitesinde 21-22 Nisan 2005 tarihinde "The New Religious Pluralism and Democracy", Konferansında sunulmuştur. (1-34), 2-13, (Çevrimiçi: http://www.ipri.pt/eventos/pdf/Paper_Casanova.pdf).
- "The problem of religion and the anxieties of European secular democracy", *Religion and Democracy in Contemporary Europe*, (Eds. Gabriel Motzkin & Yochi Fischer), London, 2008.

Bahçekapılı, Batılı Ülkelerde Din Eğitiminin Kültürlerarası Barış ve Hoşgörüyü Olan Katkısı Üzerine Değerlendirmeler

- Chidester, David, "Global citizenship, cultural citizenship and world religions in religious education", *International Perspectives on citizenship, Education and Religious Diversity*, (ed. Robert Jackson), London, RoutledgeFalmer, 2003.
- Cox, Edwin, *Changing aims in Religious Education*, (London, Routledge & Kegan Paul), 1966.
- Problems and possibilities for religious education*, London: Hodder and Stoughton, 1983, 117.
- Crawford, Marisa and Rossiter, Graham, "Teaching Wisdom: Religious Education And The Moral And Spiritual Development Of Young People", *Journal of Christian Education*, 1992, Sayı: 101, 49-65.
- DES, *Education in School: a Consultative Document*, London, HMSO, 1977, 41.
- Education and the Multi-racial Society Report, No 5. Catholic Commission for Racial Justice. October 1979.
- Elias, John L., "Philosophical Reflections on Dialogue" *International Handbook of inter-Religious Education I*, Springer, London, 2010.
- Gillard, Derek, *Agreed Syllabuses 1944-1988: Changing aims - changing content?* 1991. (Çevrimiçi: www.educationengland.org.uk/articles/10agreed.html). Bu dönemle ilgili Bkz: Edwin Cox, *Agreed Syllabuses in J.M. Sutcliffe (ed) A dictionary of Religious Education*, London: SCM Press, 1984.
- Hammond, E. Phillip, "Introduction", *The Sacred in a secular Age*, University of Colifornia Press, Berkeley, 1985.
- Heimbrock, Hans-Günter, SCHEILKE, Christoph and SCHREİNER, Peter, *Towards religious competence: diversity as a challenge for education in Europe*, Münster, 2001.
- Holm, Kristiina, NOKELAINEN, Petri and TIRRI, Kirsi, "Intercultural and Religious Sensitivity of Finnish Lutheran 7th - 9th Grade", *Religious diversity and education - Nordic perspectives*, (ed. Geir Skeie), Münster, 2009.
- Hull, John M., "The education of the religious fanatic", Bu makale Hohn Hull tarafından 2004 yılında Philadelphia'da "International seminar on religious education and values XIV" Seminerinde sunulmuştur.
- "Religious Education as Encounter From Body Worlds to Religious Worlds", *Religious Diversity and Education in Europe*, (eds. Cok Bakker, Hans-Günter Heimbrock, Robert Jackson, Geir Skeie, Wolfram Weisse), München, 2009.

- Iprove, Julio, "Dialogue, citizenship, and Religious Education" *International Perspectives on citizenship, Education and Religious Diversity*, (ed. Robert Jackson), London, RoutledgeFalmer, 2003.
- Jackson, Robert and O'GRADY, Kevin, "Religions and education in England: social plurality, civil religion and religious education pedagogy", *Religious Education in Europe*, (ed. Robert Jackson ets.), Berlin, 2007.
- Jackson, Robert, "Intercultural education and recent European pedagogies of religious education", *Intercultural Education*, Vol. 15, No. 1, Mart 2004, (3-14), 3.
"Rethinking Religious Education and Pluraty", London, 2004.
- Kaymakcan, Recep, *Günümüz İngiltere'sinde Din Eğitimi*,
- Keast, John, "How to Use This Book", *Religious Diversity and Intercultural Education*, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2007.
- Meijer, Wilna A. J., "Plural Selves And Living Traditions: A Hermeneutical View On Identity And Diversity, Tradition And Historicity", *International Handbooks of Religion and Education*, 2006, Volume 1, Part 2, (321-332), 321.
(çevrimiçi:<http://www.springerlink.com/content/q0555q330264qm62/fulltext.pdf>).
- Milot, Micheline, "The Religious Dimension in Intercultural Education", *Religious Diversity and Intercultural Education*, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2007.
- Miranda, Evelina Orteza Y, "Religious Pluralism and and Paradigm", *International Handbook of inter-Religious Education Part One*, Springer, London, 2010.
- Nakagawa, Yoshiharu, "Oriental Philosophy and Interreligious Education: Inspired by Thoshihiko Izutsu's Reconstruction of "Oriental Philospny", *International Handbook of Inter-Religious Education I*, Springer, London, 2010.
- Özay, Mehmet, *Sekülerleşme ve Din*, İstanbul, 2007.
- Procee, H. *Over de grenzen van culturen*. Meppel/Amsterdam: Boom, 1991.
- Redco, "Religion in Education – a Contribution to Dialogue or a Factor of Conflict?", (eds. Robert Jackson, Christian Rudelt & Jean-Paul Willaime), The REDCo-project: Presentation in the European Parliament, 2009.
- REDCo, *Religion in Education: Contribution to Dialogue Policy Recommendations of the REDCo research Project, 2009, 1-4*.
- Roebben, Bert, "Fellowship of Fate and Fellowsship of Faith: Religious Education and Citizenhip Education in Europe", *Journal of Beliefs & Values*, Sayı 29, No 2, Ağustos 2008.

- Swann Report: Education for All", Report of the Committee of Enquiry into the Education of Children from Ethnic Minority Groups, London, 1985. (Çevrimiçi: <http://www.educationengland.org.uk/documents/swann/swann08.html>).
- Schihalejev, Olga, *Religious Diversity and Education in Europe, From Indifferens to dialogue?* Münster, 2010.
- Skeie, Geir, "Citizenship, Identity, Politics and Religious Education", *Toward Religious Competence: Diversity as a Challenge for education in Europe*, (eds. Hans-Günter Heimbork, Christoph Th. Scheilke ve Peter Schreiner), Münster, 2001.
- Weisse, W. (2003) Difference Without Discrimination: Religious Education as a Field of Learning For Social Understanding? *International Perspectives on Citizenship, Education and Religious Diversity*, (ed. Robert Jackson), London, RoutledgeFalmer, 2003.
- "The European Research Project on Religion and Education (REDCo)", *Religious Education in Europe*, (ed. Robert Jackson et.), Brussels, 2007.
- William, Kevin, Helle Hinge and Bodil Liljefors Persson, *Religion and Citizenship Education in Europe*, London, 2008.